Key words: *national (ethnic) self-consciousness; unity, personality; the Multicultural Counseling, counselor, client.*

УДК 159.923 **О. В. Товпеко (Фрідман)**

ВІДМІННІ РИСИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТІСНОГО ДОСВІДУ

У статті обґрунтовується правомірність виділення концептуалізації особистісного досвіду як якісно своєрідного рівня семіотичного осягнення. Представлені динамічні та якісні характеристики концептуалізації, а також закономірні зв'язки між ними дозволяють полегшити кваліфікацію характеру клієнтських концепцій в ході психологічного консультування.

Ключові слова: *концептуалізація, наратив, особистісний досвід, осягнення, осмислення, психологічна герменевтика.*

У сучасній психологічній науці і практиці стає все більш популярною установка на дослідження психічної реальності через мову, яка розуміється в широкому семіотичному сенсі. З огляду на це доступ до особистісного досвіду здійснюється через текст та його форми – наратив, міф, діалог тощо. Такі дослідження реалізуються в межах молодих напрямках психологічних студій: психологічна герменевтика, дискурсивна, наративна психології тощо. Як зазначає Н.В. Чепелєва у програмній статті «Теоретичні основи психологічної герменевтики», за допомогою переорієнтації на дослідження смислу, який надає людина всьому, що переживає, відбувається прийняття положення про те, що «людський досвід зафіксований і представлений у формі тексту і, відповідно, може бути прочитаний» [6, 18]. Механізм, за допомогою якого події досвіду стають частиною тексту, в якому він (досвід) перетворюється в осмислене, привласнене, наділене смислами та оформлене у мовній тканині ціле, є семіотизацією досвіду.

Установка на дослідження досвіду особистості через текст ставить питання про види, типи, змістові та структурні форми особистісних текстів. Найбільш вивченим у психології є наративний модус. Наративом вважається оповідання про події досвіду, в якому зафіксовані їх послідовність, логіка та завершеність з точки зору суб'єктивної позиції автори [4; 5].

Проте, ряд дослідників зауважують про схильність людини в ході пізнання та осягнення світу до утворення фундаментальних семіотичних систем, які служать не тільки розумінню власного досвіду, але й – через його призму – всебічному осмисленню буття, що його розгортає людина. Так, Дж. Брунер, вивчаючи модуси конструювання реальності, крім наративного, виділяв парадигмальний модус. Він вказував, що ознаками останнього є системність: цілісність концепцій, що утворюють цей модус, ґрунтується на системі детермінізму – ідеях причинності та зумовленості подій [7].

Чепелєва Н.В. розглядає механізм утворення такого модусу концептуалізацією досвіду, яка виражається «у спробах накласти на реальні життєві події ті чи інші когнітивні структури (наприклад, схеми, сценарії і т.д.) або створити власні життєві «теорії», концепції, які, в свою чергу, виступають в ролі інтерпретаційних рамок, через які осмислюється наступний життєвий досвід» [5, 9].

Отже, питання про відмінності концептуалізаційного рівня осягнення від наративного або інших неконцептуалізаційних способів осягнення досвіду (які не супроводжуються побудовою цілісної пояснювальної моделі досвіду) втілено у *меті і завданнях* представленого теоретико-емпіричного дослідження. *Методологічною базою* проведеного дослідження виступали не тільки сучасні герменевтичні засади дослідження текстуального представлення особистісного досвіду, але й онтологічні уявлення про екзистенційно-буттєвий статус концепцій особистості та їх роль у реалізації буттєвого потенціалу особистості [1; 2].

Таким чином, концептуалізація розглядається нами як інтегральний рівень семіотичного осягнення досвіду, який полягає у його системному узагальненні та застосуванні з метою ефективної організації та регуляції життєдіяльності. Головною рушійною силою концептуалізації виступає інтенція суб'єкта до осягнення досвіду задля встановлення «єдиного», яке є шляхом до переходу від пізнавального предмета до пізнавальної реальності [2]. Такий «перехід» означає не тільки формування цілісного образу предмету в сукупності його реальних зв'язків, але й визначення особистісного ставлення до пізнаного, а також вироблення стратегії взаємодії, активності відносно до тієї чи іншої складової реальності, що осягається. Таким чином, концептуалізація розглядається як ознака суб'єктності людини, творця свого життя, що цілеспрямовано й активно до нього ставиться та перетворює.

Згідно з цілісною моделлю концептуалізації особистісного досвіду, семіотичні процеси осягнення поділяються на три рівні: 1) первинне переживання досвіду; 2) неконцептуалізаційне осягнення (нКО) досвіду; 3) концептуалізаційне осягнення (КО) досвіду. Кожен з цих рівнів розглядається у двох площинах: *процесуальній* (динаміка, етапність осягнення досвіду) та *результативній* (структура і якість утвореного продукту осягнення). Результатом первинного переживання досвіду є досвід-«плин» (потік емоційних, тілесних, чуттєвих вражень, які постають у просторі «тут-і-тепер»). Неконцептуалізаційні процеси осягнення (наприклад, наративізація, міфологізація, символізація) породжують досвід-«зміст» (окремі смисли, цінності, історії, спогади). Результатом концептуалізації виступає досвід-«форма» (цілісні пояснювальні концепції, моделі, теорії, які породжують суб'єктивну реальність їх носія) (див. рис. 1).

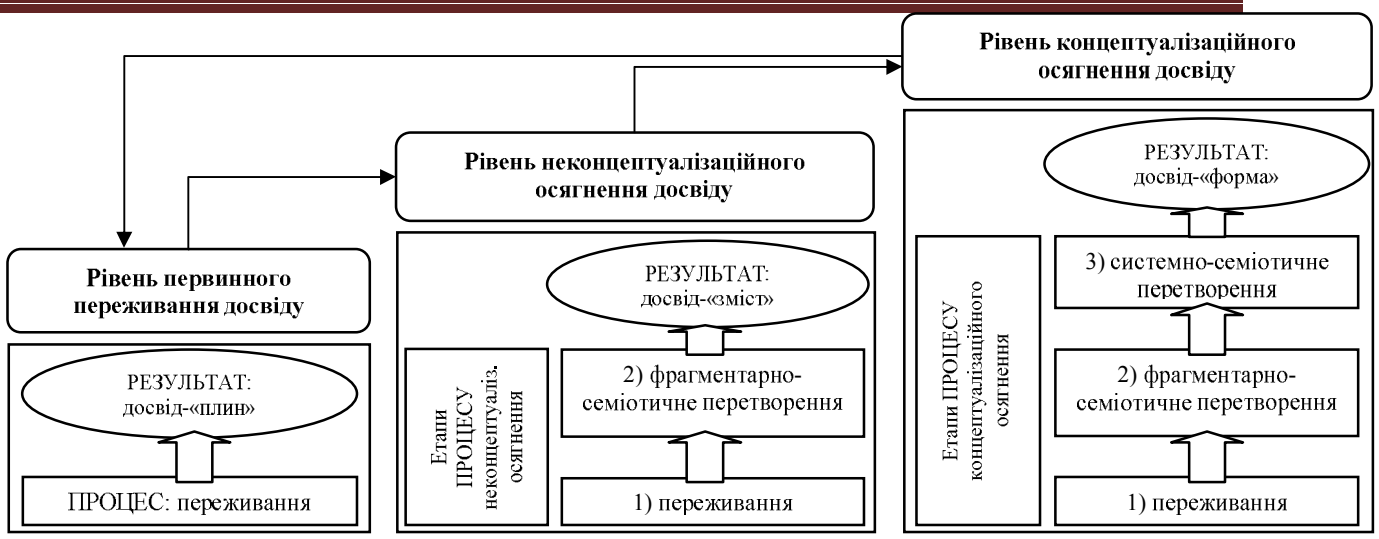

Рис. 1. Схема-модель рівнів осягнення у єдності їх процесу та результату.

З метою встановлення психологічних особливостей концептуалізації виділено конкретні характеристики процесу та результату осягнення досвіду. Так, динамічні характеристики визначають відмінності у проходженні кожного етапу процесу осягнення. Якісні характеристики – психологічні особливості продуктів осягнення (досвіду-«плину», досвіду-«змісту», досвіду-«форми»).

Динамічні характеристики утворюють такі діади критеріїв. «Впливовість – невпливовість» відображають інтенсивність, глибину досвіду на противагу відчуженості, ізоляції від нього (особливості проходження І етапу осягнення). Діада «прожитість – непрожитість» досвіду свідчить про вичерпаність переживань внаслідок їх суб'єктного перетворення на відміну від збереження позачасової актуальності почуттів (ІІ етап). «Трансцендентованість» відображає психологічні особливості проходження ІІІ етапу осягнення, на якому відбувається вихід за межі конкретики особистісного досвіду шляхом співставлення його з досвідом інших людей та універсальними категоріями буття задля виявлення єдності між суперечливими подіями й переживаннями прожитого. «Абсолютизованість» відображає інший спосіб подолання конкретики – відокремлення одних вражень досвіду від їх контексту та неправомірне поширення на інші, покладення одного принципу в основу інтерпретації всіх або більшості подій досвіду. У філософських термінах «трансцендентованість» – віднайдення «єдиного», «абсолютизованість» – виявлення «одного».

Діади якісних характеристик служать для кваліфікації *результату* осягнення і включають: «відкритість – закритість» досвіду (спонтанність, гнучкість та готовність до вільного перебігу наступного досвіду на противагу фіксації на прожитому, обмеженим та обтяженим враженнями минулого очікуванням від майбутнього), «застосованість – незастосованість» досвіду (втілення висновків досвіду у життя, породження змін і

трансформацій на противагу нездатності до винесення уроків досвіду), «узагальненість – неузагальненість» досвіду (утворення на основі досвіду нових змістів, смислів, цінностей, настанов на противагу неосмислюваному, непродуктивному проживанню досвіду).

З огляду на складну структуру процесу та результату осягнення закономірно постає питання про форми прояву досліджуваного феномену та адекватні йому способи дослідження. З цією метою був розроблений і використаний метод дослідження авторських текстів, який дозволяє прослідкувати етапність проживання та зафіксувати формування індивідуальних смислів в ході осягнення подій досвіду. Метод «Реконструкція внутрішнього досвіду особистості» [3] відображає семіотизацію чотирьох станів досвіду: відчай, кохання, радість та страждання, що охоплюють континуум поширених, але водночас й глибинних полюсних переживань суб'єкта [1]. Метод представляє собою розгорнуте структуроване інтерв'ю, текстові одиниці якого за допомого контент-аналізу кодуються у систему змінних.

В дослідженні взяли участь молоді люди віком 19 – 25 років, які здобули або здобувають освіту на механіко-математичному та психологічному факультетах Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Загальна кількість учасників дослідження – 140 осіб.

В ході емпіричного дослідження встановлено, що концептуалізація особистісного досвіду здійснюється менш ніж половиною досліджуваних (13,3% ÷ 26,7 %). Цей факт відображає складність і високий рівень процесу концептуалізації. Цікаво, що таке осягнення частіше здійснюється відносно до сутнісних станів (відчай, кохання) та рідше щодо динамічних станів (радість, страждання), адже останні впливають переважно на безпосередній енергетичний рівень та психологічний добробут особистості, ніж на її смислову та концептуалізаційну діяльність.

Крім того, була здійснена спроба емпіричного підтвердження адекватності поділу осягнення досвіду на рівні, які відрізняються за своїми змістовими продуктами. З цією метою за допомогою кластерного аналізу проведено типологізацію запропонованої системи якісних та динамічних характеристик кожного зі станів досвіду. Розглянемо отримані результати на прикладі осягнення досвіду відчаю.

Перший кластер (тип) осягнення досвіду відчаю характеризується такими якісними та динамічними характеристиками, як «закритість», «незастосованість», «неузагальненість», «невпливовість», «непрожитість», «неконцептуалізованість», тобто цей кластер представляє неконцептуалізаційний рівень осягнення досвіду. Динамічні характеристики цього типу осягнення свідчать про те, що його представники уникають переживання складних почуттів, пов'язаних із відчаєм, висловлюють деяку відразу, зневагу, небажання згадувати цей досвід, вважають себе

невразливими відносно нього, намагаються зберігати контроль та уникати «контакту» зі своїми почуттями («невпливовість» досвіду). Продуктивна асиміляція досвіду не відбувається. Завершення цього досвіду супроводжується не стільки завдяки внутрішній роботі по осмисленню досвіду і прийняттю, скільки зовнішнім діям: спорту, переїзду, активній роботі тощо («непрожитість» досвіду).

Другий кластер (тип) осягнення досвіду відчаю на рівні якісних та динамічних характеристик відзначається «відкритістю», «застосовністю», «узагальненістю», «впливовістю», «прожитістю», а також «трансцендентованістю» та «абсолютизованістю».

За аналізом динамічних характеристик першого типу осягнення досвіду відчаю вважається суб'єктивно впливовим. Він проживається складно, а особистість відчуває себе емоційно включеною, зосередженою на цьому досвіді, не намагається позбавитися його, хоч він і завдає страждань («впливовість» досвіду). Завершення досвіду відбувається шляхом вичерпування переживань переважно внаслідок активної внутрішньої (душевної) роботи, асиміляції та осмислення («прожитість» досвіду). Аналіз досвіду відчаю супроводжується висновками про смисл, роль і призначення цих подій та думками про природність втрат і страждань у житті, людськість власної долі («трансцендентованість» досвіду). В інших випадках рефлексивний аналіз сповнений висновками про приреченість майбутнього, переконання у своїй негативній вдачі або дії жорстоких законів життя («абсолютизованість» досвіду).

Якісні особливості *першого (неконцептуалізаційного) типу* осягнення розкривають зміст утворених на основі досвіду відчаю наративів та спогадів. Останні відображають закріплення негативного досвіду в якості визначальних висновків, пережиті події сприймаються як виснажливі й некорисні, які не мають особливої цінності для особистості («закритість» досвіду). Досвід залишається поверхневим, незрозумілим та неприйнятим («незастосованість» досвіду). Узагальнення досвіду ускладнюється за рахунок нездатності пояснити відчай, встановити його причини і наслідки («неузагальненість» досвіду).

Якісні особливості *другого (концептуалізаційного) типу* розкривають суттєво інший результат осягнення. Особливостями концепцій, які будуються на основі такого досвіду є деяка суперечливість: продукти такого осягнення містять прояви як «відкритості», так і «закритості». Учасники вказують на те, що досвід був корисний для них («застосовність» досвіду), що завдяки ньому вони набули нових якостей й можливостей, змогли ініціювати зміни у житті, хоча й відчувають біль внаслідок досвіду, відзначають втрату ілюзій, оптимізму. Результат осягнення цього типу сповнений свідченнями про винесені уроки досвіду, формування нових

смислів та ідей, виявлення прихованих закономірностей у житті («узагальненість» досвіду).

Таким чином, в ході застосування типологічного підходу на основі кластерного аналізу виявлено два масштабні кластери. Перший з них описує узагальнену картину осягнення стану в разі його концептуалізації, другий, відповідно, – в разі нКО, що емпірично доводить доцільність розведення цих двох рівнів осягнення, які відрізняються якісно.

Разом з тим одночасна робота як з якісними, так і кількісними змінними зробила аналіз надто однобоким: наративізація досвіду нібито фіксує тільки негативні враження від прожитого досвіду, в той час як концептуалізація відкриває можливості для осмислення його цінності. Оскільки такі результати суперечать здоровому глузду, аналіз відмінностей рівнів КО та нКО продовжено шляхом застосування більш диференційованих процедур обробки даних.

Так, внаслідок диференціації груп концептуалізованого (ГКО) та неконцептуалізованого досвіду (ГнКО), було встановлено значущі відмінності психологічних особливостей процесу та результату концептуалізації досвіду від аналогічних характеристик нКО (застосовувався метод порівняння середніх за t-критерієм Ст'юдента). Це проявляється у наступному:

- процес концептуалізації досвіду спостерігається при значущому підвищенні середніх характеристики «впливовість» прожитого досвіду (Sig. $\leq$ 0,01). Натомість нКО відбувається як за «впливовості», так і «невпливовості» досвіду;
- на рівні якісних характеристик результат КО досвіду вирізняється обов'язковими «застосованістю» й «узагальненістю» (Sig. $\leq$ 0,05). Натомість результат нКО може бути більш варіативним: як «застосованим», так і «незастосованим», як «узагальненим», так і «неузагальненим»;
- третій етап концептуалізації характеризується «трансцендентованістю» або «абсолютизованістю», що відрізняє концептуалізацію від процесів нКО, які не мають третього етапу, а тому не можуть бути представлені цими характеристиками, що й було підтверджено емпірично (Sig. $\leq$ 0,01).

Також визначено характер зв'язків між психологічними характеристиками процесу та результату концептуалізації особистісного досвіду:

- «відкритість» досвіду значущо пов'язана з характеристиками «прожитості» та/або «трансцендентованості» (коефіцієнт значущості відмінностей між цими характеристиками у ГКО та ГнКО становить відповідно Sig. $\leq$ 0,05 та Sig. $\leq$ 0,01);

- «закритість» досвіду спостерігається виключно у разі «непрожитості» та/або «абсолютизованості» досвіду (коефіцієнт значущості становить відповідно Sig. $\leq 0{,}05$ та Sig. $\leq 0{,}01$).

Таким чином, концептуалізація здійснюється в разі «впливового» переживання досвіду, в той час як її результат є обов'язково і «узагальнений», і «застосований». Визначено, за яких характеристик проходження процесу концептуалізації її результат набуває «відкритого» або «закритого» характеру. Це має непересічне значення з точки зору впливу на кожен з етапів концептуалізації в ході психологічного консультування з метою досягнення продуктивного й конструктивного осягнення досвіду. Так, сприяння «проживанню», прийняттю, асиміляції та присвоєнню досвіду дає можливість для створення «відкритих» особистісних концепцій. Робота, спрямована на руйнування, «деконструкцію» ідеалізованих, абсолютизованих ідей дозволяє зменшити ригідність концепцій. Перспективою подальших досліджень виступає необхідність побудови типології способів концептуалізації досвіду.

Література

1. Маноха И.П. Карусель: движение по кругу (К вопросу о потенциальной одаренности человека к любви и отчаянию) // Ars Vetus – Ars nova: М.М. Бахтін ; [зб. статей / за ред. В. А. Роменця]. – Київ: Гнозис, 1997.
2. Маноха И. П. Человек и потенциал его бытия. – Київ: 1995.
3. Маноха І. П., Фрідман О. В. Метод дослідження психологічних особливостей концептуалізації особистісного досвіду «Реконструкція внутрішнього досвіду особистості (РВДО)»: Наукове видання. – Київ: Гнозис, 2010.
4. Чепелева Н.В. Нарратив как средство интерпретации личного опыта // Психологія на перетині тисячоліть. – Київ: Гнозис, 1999.
5. Чепелева Н. В. Психологические механизмы понимания и интерпретации личного опыта // Актуальні проблеми психології. – Том 2. Психологічна герменевтика. – Київ: 2002. – Вип. 2.
6. Чепелева Н.В. Тенденции и перспективы психологической герменевтики [Текст] // Практична психологія в контексті культур. – Київ: Ніка–Центр, 1998.
7. Bruner J. Actual Minds, Possible Worlds. – Harvard University Press: 1985.

O. Tovpeko (Frydman). Distinctive features of the personal experience conceptualization.

In the article we give reasons for distinguishing the conceptualization as the specific level of semiotic comprehension of personality experience. Dynamic and quality characteristics of conceptualization are described, and relations between them help to qualify specific features of clients' conceptions during psychological consulting.

Key words: *conceptualization, narration, personal experience, comprehension, understanding, psychological hermeneutics.*